

Ksenija Domiter Protner

VLOGA SOCIALNEGA KAPITALA NA PODROČJU PREPREČEVANJA ZLORABE OTROK IN MLADOSTNIKOV V DRUŽINI

Članek prikazuje povezavo problema zlorabe otrok in mladostnikov v družini z značilnostmi družbenega okolja družine z vidika socialno ekološke perspektive nasilja v družini ter fenomen odpornosti žrtev nasilja v družini v povezavi s socialnim kapitalom. Prikazane so tudi ugotovitve, pridobljene na podlagi sekundarne analize podatkov raziskav, o značilnostih socialnega kapitala slovenskih mladostnikov v povezavi z izpostavljenostjo mladostnikov nasilju v družini. Pomembno je odpravljati in zmanjševati dejavnike tveganja in krepiti varovalne dejavnike, med katerimi ima pomembno vlogo socialni kapital. Avtorica ugotavlja, da je socialni kapital varovalni dejavnik tako pri preprečevanju nasilja kot pri zmanjševanju posledic, ki jih nasilje pusti pri žrtvi.

Ključne besede: nasilje, odpornost, dejavniki tveganja, preventiva.

Dr. Ksenija Domiter Protner je docenta za področje sociologije na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru. Kontakt: ksenija.protner@guest.arnes.si.

THE ROLE OF SOCIAL CAPITAL ON PREVENTION OF CHILD AND ADOLESCENT ABUSE IN THE FAMILY

The article presents the connection between, on the one side, the problem of child and adolescent abuse in the family, and on the other side, the characteristics of the social environment of the family from the viewpoint of social ecological perspective of domestic violence and the phenomenon of resilience of domestic violence victims in relation to social capital. The findings obtained on the basis of secondary analysis of data of the researches are also presented. These findings demonstrate the characteristics of social capital of Slovene adolescents in relation to adolescent exposure to domestic violence. Elimination, reduction and resolution of risk factors appear as important as strengthening of protective factors, among which social capital plays an important role. It is established that social capital is a protective factor both in preventing violence as in reducing the impact which this violence has on the victim.

Keywords: violence, resilience, risk factors, prevention.

Ksenija Domiter Protner, PhD., is an assistant professor for sociology at the Faculty of arts, University of Maribor. Contact: ksenija.protner@guest.arnes.si.

Uvod

Obravnava nasilja v družini je še vedno zelo pogosto omejena na odnos povzročitelja nasilja in žrtve. Problem individualizacije nasilja v družini izhaja iz dejstva, da se to nasilje izvaja v zasebnosti, to pa je pogosto »opravičilo« za zanemarjanje družbenih vidikov tega fenomena, čeprav sociologi že desetletja razkrivajo družbene in kulturne razsežnosti problema nasilja v družini. Pomemben del nasilja v družini je zloraba otrok in mladostnikov v družini.

Posledice izpostavljenosti nasilju v družini so še posebej pri otrocih in mladostnikih številne in potrjujejo jih številne raziskave (glej npr. Kitzmann *et al.* 2003, Finkelhor *et al.* 2005, Edleson 1997, Holt *et al.* 2008, O'Keefe 1996, United Nations 2006, Mikuš Kos 1993, McGee 1997, Mejia *et al.* 2006, Urbanc 2002, Greenhoot *et al.* 2005, Goodman *et al.* 2010). Po drugi strani pa različne raziskave (npr. O'Keefe 1996, Edleson 2006, Kaufman, Zigler 1987, Gelles, Cavanaugh 2005) kažejo, da vsi otroci in mladostniki, ki so bili izpostavljeni nasilju v družini, ne kažejo dolgotrajnih posledic v psihičnem razvoju in socialnem delovanju. Pojavlja se torej vprašanje o varovalnih dejavnikih, ki omogočijo odpornost žrtev nasilja. Različne raziskave, katerih kratek pregled prikazujem v prispevku, v zvezi z odpornostjo žrtev (v pomenu premagovanja možnih posledic nasilja) dokazujejo pomen kakovosti in bogastva socialnih stikov otrok žrtev na različnih ravneh.

Bogastvo in kakovost socialnih stikov in omrežij ter stopnja zaupanja v druge, tj. socialni kapital, pa imajo pomembno vlogo tudi z vidika preprečevanja nasilja v družini, in sicer na ravni staršev, družine in širšega okolja. Največji delež nasilja v družini se zgodi doma, zato je

smiselno na te dejavnike pogledati tudi s perspektive bivališča družine. Tako postane jasno, da imajo pomembno vlogo tudi sosede in na sploh soseska, v kateri družina živi.

Namen članka je prikazati vlogo socialnega kapitala družine in otrok z vidika preprečevanja nasilja v družini in preprečevanja posledic nasilja v družini na različnih socialnih ravneh, tj. od individualnega do družbenega. Članek predstavlja kratek pregled domačih in tujih raziskav, ki kažejo različne povezave med socialnim kapitalom družine in nasiljem v družini oz. zlorabo otrok in mladostnikov v družini.

V prispevku prikažem tudi nekatere značilnosti socialnega kapitala mladostnikov v Sloveniji v povezavi z izpostavljenostjo mladostnikov nasilju v družini. Ugotovitve opiram predvsem na slovenske raziskave mladine (Ule *et al.* 2000 a, Lavrič *et al.* 2011), raziskave omrežij socialne opore prebivalstva Slovenije (Dremelj 2003, Novak 2004) in na raziskavo, ki sem jo izvedla v letu 2011 o izpostavljenosti slovenskih srednješolcev nasilju v družini (Domiter Protner 2014).

Zaradi nujnosti obravnave zlorabe otrok in mladostnikov v družini na družbeni ravni v nadaljevanju prispevka najprej navedem pregled osnovnih značilnosti socialno ekološkega pristopa k obravnavi nasilja v družini. Poudari prav ta širši družbeni vidik obravnave nasilja v družini.

Socialno ekološka perspektiva nasilja v družini¹

Osrednja značilnost te perspektive je širši sociokulturni vidik preučevanja odnosov v družini oziroma holistični pristop, pri katerem družinsko nasilje izhaja iz družbenega nasilja in značilnosti same družbe. Po mnenju Bronfenbrennerja (1979: 230, 231), ki ga številni avtorji (npr. Wolfe 1999, Ghate 2000, Tajima 2002, Freisthler *et al.* 2006, Afifi 2007) pojmujejo kot začetnika ekološke perspektive, spremembe človeškega razvoja vplivajo tudi na družino in med najpogostejšimi spremembami družine, ki so nastale v zgodovini, je poudaril tudi vse več zlorab otrok. Z vidika ekološke teorije so pomembne ugotovitve Jamesa Garbarina (1977: 724), ki je dokazal, da mora biti za obstoj zlorabe otrok in mladostnikov kulturno priznано opravičilo za uporabo sile proti otrokom. Problem modela zlorabe otrok je, kot meni, problem družinske neuskklajenosti, ne samo staršev in otrok, ampak tudi družine s sosesčino in skupnostjo (*ibid.*: 721).

V ekološkem modelu zlorabe otrok vidi Belsky (1980: 320), zgodnji avtor tega modela, pomembne sociokulturne ravni podlage, ki vplivajo na zlorabo otrok in mladostnikov v družini, in sicer individualno raven, družino, skupnost in družbeno kulturno raven.

Makrosistem je širša kulturna raven, v katero so vključeni drugi sistemi, individualni, družinski in skupnostni (*op. cit.*: 328). Na tej ravni so pomembne značilnosti širše kulturne strukture, družbeni odnos do različnih oblik nasilja, družbena pričakovanja glede otrokove discipline, stopnja nasilja v družbi, družbeno sankcioniranje nasilja, zakonodaja idr. Na to opozarjajo tudi Little in Kaufman Kantor (2002: 135), Juby (2005: 17) in Kim (2004: 25).

Socialno ekološka perspektiva in socialni kapital

Opredelitve socialnega kapitala so različne (gl. Lin 1999, Putnam 1995, Coleman 1988, Bourdieu 1986), za večino pa je značilno poudarjanje pomena socialnih odnosov ter možnosti in značilnosti socialne strukture oz. socialnih struktur, v katere je posameznik vpet, oziroma širina in kakovost posameznikovih socialnih omrežij. Osrednji vidik socialnega kapitala je zaupanje, na katerem temeljijo socialna omrežja vzajemnosti in socialne menjave pripadnikov določene socialne skupnosti (Galea *et al.* 2002). Tudi obravnava socialnega kapitala v tem prispevku bo temeljila na tem vidiku socialnega kapitala. Zaupanje v druge pa je tudi v mednarodnih raziskavah pogosto uporabljen kazalnik socialnega kapitala (Iglič 2006). Osrednja dejavnika socialnega kapitala, ki ju omenja večina avtorjev, so torej socialni odnosi in stiki oziroma socialna omrežja

¹ Več v Domiter Protner (2013, 2014)

posameznika kot pripadnika socialne skupnosti ter medsebojno zaupanje, na katerem temeljijo ta socialna omrežja. Tudi v tem prispevku bom socialni kapital obravnavala z vidika teh dveh vidikov socialnega kapitala, tj. z vidika širine in kakovosti socialnih omrežij ter medsebojnega zaupanja.

Z vidika socialno ekološke razlage nasilja je za razumevanje socialnega kapitala pomembno razlikovanje med družinskim socialnim kapitalom in socialnim kapitalom zunaj družine. To je značilno tudi za Colemanovo (1988) razlago socialnega kapitala. Coleman namreč razlikuje dve osrednji sestavini socialnega kapitala: socialni kapital znotraj družine (odnosi med starši in otroki; struktura in organizacija družine) in socialni kapital zunaj družine (kakovost in širina socialnega omrežja in zaupanje v skupnost).

Razlaga vzrokov in posledic nasilja v družini je s socialno ekološke perspektive nasilja v družini širša in v določenih segmentih tudi nasprotujoča trditvam za ta problem pogosto uporabljene teorije socialnega učenja. Razlage nasilja v družini z vidika socialnega učenja in intergeneracijskega prenosa (Akers *et al.* 1979, Kearney 1999, Straus, Savage 2005, Briere, Jordan 2009, Mejia *et al.* 2006) dokazujejo pogostost in možnost prenosa izkušnje in posledic nasilnega vedenja v otroštvu v odraslo dobo oziroma, da otroci in mladostniki, ki so doživljali nasilje v družini, pogosto v odrasli dobi uporabljajo nasilne vzorce vedenja in so tudi kot starši in partnerji nasilni. Kljub potrjeni povezavi med izpostavljenostjo nasilju v otroštvu s poznejšim nasilnim vedenjem v odrasli dobi, pa te raziskave kažejo na pomemben delež otrok in mladostnikov, izpostavljenih nasilju v družini, ki ne postanejo nasilni starši in partnerji². Različne raziskave (npr. O'Keefe 1996, Edleson 2006) so dokazale tudi, kot sem zapisala že v uvodu, da vsi otroci in mladostniki ne kažejo dolgotrajnih posledic v svojem psihičnem razvoju in socialnem delovanju. To seveda ne pomeni, kot pravi A. Mikuš Kos (1996: 77), da ob slabem ravnanju ne trpijo, da to ne ostane v njihovem spominu in da ne sooblikuje njihove podobe sveta. Razloge in dejavnike, ki vplivajo na to, da se pri številnih otrocih in mladostnikih žrtvah nasilja ne zgodi »prenos« nasilnega vedenja v odraslo dobo, pojmujejo kot varovalne dejavnike, ki vplivajo na odpornost³ žrtev na nasilje. V nadaljevanju predstavljam nekaj značilnosti fenomena odpornosti žrtev nasilja, ki je v zadnjih desetletjih deležen vedno večje pozornosti raziskovalcev.

Socialni kapital kot varovalni dejavnik preprečevanja zlorabe otrok in mladostnikov v družini in odpornost žrtev

Pri obravnavi varovalne vloge socialnega kapitala pri problemu nasilja v družini je prav tako smiselno razlikovanje med socialnega kapitala v družini in socialnim kapitalom v širšem socialnem okolju. Ob tem pa se socialni kapital lahko kaže kot dejavnik odpornosti žrtev in kot dejavnik vpliva na preprečevanje ter pojav nasilja v družini. To predstavljam v nadaljevanju prispevka.

Odpornost žrtev zlorab v družini in socialni kapital

Pojav odpornosti otrok in mladostnikov žrtev nasilja v družini, pri katerih ni izraženih posledic, je od leta 1970 (Masten, Obradović 2006) deležen znanstvenoraziskovalne pozornosti. Glede na pogosto poudarjeno pomembno vlogo varovalnih dejavnikov iz ožjega in širšega otrokovega okolja najdemo korelacije s socialno ekološko razlago nasilja v družini, ki poudarja nujnost upoštevanja vseh ravni – od individualne do družbene pri preprečevanju tega problema.

Pri preučevanju posledic izpostavljenosti nasilju v družini namreč zaznamo pomemben vpliv različnih dejavnikov (Edleson 2006: 4, Jaffe *et al.* 2007), ki jih ni možno zreducirati samo na

² Na primer Kaufman in Zigler (1987) sta na podlagi pregleda različnih raziskav (tako lastnih kot drugih avtorjev) ocenila, da je najpogosteje ugotovljen delež »intergeneracijskega prenosa« družinskega nasilja 30 odstotkov z odstopanjem 5 odstotkov; enak delež sta nekaj let pozneje navajala tudi Gelles in Cavanaugh (2005).

³ Ang. »resilience«.

individualno in družinsko raven. Raziskave odpornosti žrtev nasilja (gl. Klika, Herrenkohl 2013) ta pojav obravnavajo iz različnih perspektiv in ugotavljajo, da na odpornost žrtev nasilja vplivajo varovalni dejavniki tako na individualni ravni kot na ravneh družine, skupnosti in celotne družbe. Na individualni ravni lahko predstavljajo varovalno vlogo značilnosti posameznega otoka, kot so inteligenca, pozitivni temperament, osebnostne značilnosti. Med značilnostmi otrokovega okolja oziroma drugih ravni, kot kažejo rezultati raziskav (Klika, Herrenkohl 2013, Jaffe *et al.* 2007, Luthar *et al.* 2000), še posebej izstopajo dejavniki s področja družine, šole, vrstniških skupin ter soseske, ki kažejo visoko stopnjo povezanosti z odpornostjo žrtev.

Na ravni družine, v kateri se dogaja nasilje, ima lahko varovalno vlogo že primeren čustveni odnos z vsaj eno osebo v ožji ali širši družini (Mikuš Kos 1996: 78, Little, Kaufman Kantor 2002: 139). Šola ima z vidika varovalnih dejavnikov še pomembnejšo vlogo, saj v nasprotju z nasilnim domačim okoljem lahko pomeni okolje varnosti ter zagotavlja pomoč in zaščito. Med drugim ponuja različne možnosti za socialne interakcije, razvoj posameznikove identitete, formiranje samopodobe in zaupanja na poti do prihodnjih zaposlitvenih priložnosti. To je sicer pomembno za vse otroke in mladostnike, še posebej pa za tiste, ki so izpostavljeni nasilju v družini, saj imajo tako lahko ob možnostih drugačnih socialnih stikov tudi priložnost za razvoj drugačne identitete in samopodobe, kot jo razvijajo v domačem okolju (Domiter Protner 2011). Učitelji imajo ob poučevanju pomemben vpliv tudi na splošni razvoj otrok in mladostnikov, še posebej na razvoj zlorabljenih (Venet *et al.* 2007). Šola tako ob razvijanju socialnih spretnosti in spodbujanju šolske uspešnosti lahko pomeni varovalni dejavnik za zlorabljene otroke in mladostnike (Domiter Protner 2011). Wilcox in sodelavci (2004: 345) navajajo različne raziskave, katerih rezultati so pokazali, da velika šolska uspešnost v povezavi s široko vrstniško mrežo pripomore k pozitivni samopodobi žrtev, to pa povečuje možnost za premagovanje škodljivih posledic zlorabe.

Z vidika ekološke perspektive je tudi soseska, v kateri otrok oziroma mladostnik živi, pomemben dejavnik, ki zmanjšuje ali povečuje možnost trpinčenja in odpornost otrok in mladostnikov (Coulton *et al.* 1999). V zadnjih desetletjih je bila soseska kot možni varovalni ali rizični dejavnik v povezavi z nasiljem v družini deležna precejšnje pozornosti raziskovalcev. Soseska je fenomen, ki ga avtorji študij zelo različno opredeljujejo⁴, zato je primerjava rezultatov problematična, kot v pregledni študiji o vplivu soseske na trpinčenje otrok in mladostnikov poudarjajo tudi Coulton in sodelavci (2007).

Ne glede na razlike v pojmovanju soseske pa raziskave potrjujejo pomen soseske za otroke in mladostnike (gl. Sampson *et al.* 2002, Molnar *et al.* 2003). Čeprav je soseska polje, ki vsebuje tudi številne dejavnike tveganja, bom glede na to, da se v tem prispevku osredotočam predvsem na odpornost žrtev, na kratko pregledala predvsem varovalne dejavnike, sosesko pa obravnavala predvsem na ravni sosesčine oziroma odnosov in stikov med sosedi.

V soseskah, ki so socialno organizirane oziroma kjer so prebivalci ustvarili sosedске socialne mreže, se starši pogosteje pogovarjajo o problemih in si tako zagotavljajo čustveno pa tudi instrumentalno podporo (npr. pomoč pri varovanju otrok) ter preživljajo vsaj del prostega časa v medsebojnem druženju družin (Freisthler, Holmes 2012). Socialna podpora v soseski je, kot kažejo raziskave (*ibid.*), povezana z nižjo stopnjo zanemarjanja in zlorabe otrok v družini. Otrokom žrtvam nasilja omogoča ne samo socialno in čustveno podporo, ampak tudi možnost, da so manj časa doma (Little, Kaufman Kantor 2002), to pa pomeni tudi več možnosti za razvoj odpornosti na nasilje.

Na vseh omenjenih področjih (družina, šola, vrstniške skupine, soseska) se kaže skupna značilnost, ki varovalno vpliva na odpornost žrtev nasilja v družini, in sicer socialni kapital.

Na odpornost žrtev nasilja torej lahko vpliva, kot sem že omenila, socialni kapital znotraj družine (na primer že omenjeni zaupen in varovalni odnos z enim družinskim članom) in socialni kapital zunaj družinskega okolja, na primer v soseski, šoli. Socialni kapital, ki ga družini

⁴ Ob številnih razlikah v pojmovanju soseske je pomemben dejavnik opredeljevanja tudi obseg soseske in s tem povezano vključevanje institucij ali samo prebivalcev.

oziroma predvsem staršem lahko pomeni širša socialna struktura zunaj družine, pa lahko ima varovalno vlogo tudi pri preprečevanju nasilnega vedenja storilcev (staršev).

Socialni kapital staršev kot varovalni dejavnik za preprečevanje nasilja v družini

Različne raziskave (npr. Zolotor, Runyan 2006, Xu *et al.* 2000, Freisthler, Holmes 2012) dokazujejo, da je povezava med zlorabo otrok oziroma mladostnikov v družini in socialnim kapitalom staršev oziroma družine zelo pomembna. V povezavi z nasiljem v družini pogosto kot pomemben dejavnik socialnega kapitala omenjajo sosesko⁵. Ta povezava je zapletena in odvisna od različnih socialnih mehanizmov. Novejše raziskave (npr. Freistadt, Strohchein 2013) kažejo, da je vpliv soseske na družino odvisen tudi od strukture družine, in podobno kot je ugotovil že Coleman (1988), kažejo, da je socialni vpliv soseske na enostarševske družine manjši kot na preostale. Po drugi strani pa je zelo pomembna socialna organiziranost soseske. Freisthler in Holmes (2012) navajata študije, ki dokazujejo povezavo med socialno organiziranostjo soseske in zlorabo otrok. Višja kot je stopnja socialne dezorganizacije soseske, višja je pojavnost zlorabe otrok in mladostnikov v družini (*ibid.*). Pri tem je še posebej pomembna stopnja podpore, ki jo ima družina v soseski. Starši, ki zlorablajo svoje otroke, imajo namreč pogosto zelo ozke socialne mreže in malo stika ter podpore (*ibid.*). Posameznikom in družinam lahko pomanjkanje formalne in neformalne podpore v soseski vzbuja občutek socialne izoliranosti. To je kot rizičen dejavnik za zlorabo in zanemarjanje otrok v družini poudaril že Belsky (1980), pozneje pa so to potrdile še številne druge raziskave (npr. Guterma 2004, Freisthler *et al.* 2006, Little, Kaufman Kantor 2002, Martin *et al.* 2012).

Večji socialni kapital oziroma možnost in kakovost stikov staršev v soseski so torej eden izmed možnih dejavnikov, ki lahko vplivajo na manjšo pojavnost zlorabe in zanemarjanja otrok in mladostnikov v družinskem okolju. Sosedske mreže so v Sloveniji različne, vendar se druženje in povezanost sosedov, še zlasti v večstanovanjskih stavbah v mestih, zmanjšujeta in pogosto se stanovalci se med seboj le pozdravljajo, kot ugotavlja Mlinar (2008), redki pa se tudi družijo. Pri tem Filipovič Hrast (2009) ugotavlja pomen vpliva odnosa ljudi do dela na pogostost stikov s sosedi. Posamezniki, ki večji pomen pripisujejo delu, čutijo večjo odtujenost v soseski, in nasprotno, tisti posamezniki, ki večji pomen v življenju pripisujejo družini, prijateljem in prostemu času, čutijo manjše nezaupanje do sosedov (*ibid.*). Na sploh pa se v Sloveniji že dalj časa kaže negativni trend deleža opore v sosedskih omrežij in tudi zmanjševanje zaupanja v ljudi v soseski ter njihove pripravljenost pomagati (*ibid.*).

To kaže, da imamo Slovenci v soseski manjši vir socialnega kapitala, kot prikazujejo tuje raziskave, in manjšega, kot smo ga imeli v preteklosti. Seveda so ob socialnem kapitalu, ki ga zagotavlja soseska, zelo pomembni tudi drugi viri socialnega kapitala staršev. Na primer socialna omrežja na sorodstveni ravni, ki so v Sloveniji razmeroma dobro razvita in se, kot ugotavlja Iglíč (2014), po letu 2008, tj. v letih ekonomske krize, še krepijo. Vir socialnega kapitala staršev pa so lahko tudi različni družinski centri, ki so nastali za podporo starševanju. V Sloveniji so to javni in predvsem zasebni zavodi in društva (npr. Sezam, Family Lab), ki so nastali za podporo družinam in za varstvo otrok (Kuhar *et al.* 2011). Problem pa je, da so večinoma osredotočeni na Ljubljano in njeno okolico, v drugih delih Slovenije pa je takšna ponuba (z izjemo nekaterih večjih mest) redka (*ibid.*).

Socialni kapital slovenske mladine in nasilje v družini

Pomemben dejavnik socialnega kapitala je ob medosebnih stikih in odnosih medsebojno zaupanje (Coleman 1988, Putnam 1995). Iglíč (2004, 2006) ugotavlja, da je v Sloveniji raven socialnega kapitala (merjenega kot stopnje zaupanja v druge) razmeroma nizka, še posebej v

⁵ Pomen soseske navajam tudi v zgornjem delu teksta v povezavi s socialnim kapitalom žrtve.

primerjavi z drugimi državami EU (Iglič 2004, 2006). To pa je tudi na področju preprečevanja nasilja v družini možen problem. Poglejmo, kako je socialnim kapitalom slovenskih mladih. V Sloveniji imamo razmeroma malo raziskav o socialnem kapitalu mladih in tudi obstoječe obravnavajo socialni kapital mladih predvsem posredno oziroma samo posamezne kazalnike socialnega kapitala. Seveda je ob tem spet treba omeniti, da obstajajo različne opredelitve socialnega kapitala. Če ugotavljamo socialni kapital na podlagi zaupanja v druge, lahko na primeru raziskave Mladina 2010 (Lavrič *et al.* 2011) vidimo, da je za slovensko mladino značilna nizka stopnja zaupanja v druge. V raziskavi (*ibid.*) so namreč mlade spraševali tudi o zaupanju v druge. Če na podlagi rezultatov izračunamo povprečno stopnjo zaupanja v druge, ugotovimo, da je bila na 10-stopenjski lestvici (prva stopnja je pomenila »Z ljudmi moramo biti previdni«, deseta pa »Ljudem lahko zaupamo«) ta samo 4,4⁶. Zaupanje slovenske mladine v druge je sicer višje od odrasle slovenske populacije vseh starosti⁷, a je nižje od povprečne stopnje zaupanja v državah EU.

Ob stopnji zaupanja v druge sodita med pomembne izvore socialnega kapitala tudi kakovost in širina socialnih omrežij. Glede na ugotavljanje socialnega kapitala mladih kot varovalnega dejavnika v primeru izpostavljenosti nasilju v družini so še posebej pomembna omrežja socialne opore mladih, kadar se znajdejo v stiski.

Socialna omrežja opore slovenskih mladostnikov in izpostavljenost nasilju v družini

V Sloveniji je področje omrežij socialne opore mladih, ki so izpostavljeni nasilju v družini, slabo raziskano. Vpogled v ta omrežja mladih nam lahko delno omogočijo ugotovitve raziskave o izpostavljenosti slovenskih srednješolcev nasilju v družini (Domiter Protner 2014), raziskav in analiz socialnih omrežij opore prebivalstva Slovenije (Dremelj *et al.* 2004, Novak 2004, Dremelj 2003) ter raziskave mladine (Ule *et al.* 2000 a, Lavrič *et al.* 2011).

Raziskava o izpostavljenosti slovenskih srednješolcev nasilju v družini (Domiter Protner 2014) je bila izvedena leta 2011. V strukturno izbranem vzorcu 1200 srednješolcev 1. in 2. letnika različnih srednješolskih programov (polovica gimnazijskih in polovica strokovnih in poklicnih programov) iz vseh slovenskih regij je bilo anketiranih oziroma v končnem vzorcu 1087 srednješolcev. Uporabila sem metodo pisnega izpolnjevanja ankete ob navzočnosti anketarja. Eden temeljnih ciljev raziskave med srednješolci je bil ugotoviti obseg izpostavljenosti srednješolcev nasilju v družini⁸ ter izpostavljenost različnim oblikam nasilja v družini.

Pri ugotovitvah te raziskave (*ibid.*) se bom ob rezultatih obsega izpostavljenosti srednješolcev nasilju v družini osredotočila predvsem na ugotovite o iskanju pomoči, na podlagi katerih lahko sklepamo tudi o značilnostih socialnih omrežij opore teh mladostnikov.

Rezultati raziskave (*ibid.*) podobno kot številne druge raziskave v svetu (npr. World Report on Violence against Children 2006, McGee 1997) kažejo prikritost izpostavljenosti mladostnikov nasilju v družini, saj se je pokazalo, da je kar 40,2 % anketiranih srednješolcev izpostavljenih različnim stopnjam nasilja v družini, 15 % oziroma 161 anketiranih srednješolcev pa doživlja

⁶ Izračun avtorice tega prispevka.

⁷ Po podatkih European Social Survey za leto 2010 je bilo na enaki lestvici samo 3,94 (izračun avtorice prispevka), tega leta pa je bila po podatkih raziskave ESS povprečna stopnja zaupanja v druge ljudi v evropskih državah 4,8.

⁸ Spremenljivko »izpostavljenost nasilju v družini« sem na podlagi factorske analize oblikovala s povezavo 8 prekodiranih kazalnikov izpostavljenosti nasilju v družini: »besedno poniževanje v družini«, »klofute v družini«, »grožnje v družini«, »pretepanje v družini«, »poslušanje izjave: nič ne bo iz tebe«, »občutek strahu«, »prejemanje klofut« in »biti pretepen«. Ustreznost uporabe te sestavljene spremenljivke smo potrdili z visoko stopnjo interne konsistentnosti (Chronbachov koeficient alfa je znašal 0,730) in jo prekodirali v 4-kategorično spremenljivko: 0 do 1 = 0 (odsotnost nasilja), 2 do 3 = 1 (nizka izpostavljenost nasilju), 4 do 5 = 2 (visoka izpostavljenost nasilju) in 6 do 8 = 3 (zelo visoka izpostavljenost nasilju) (Domiter Protner 2014).

veliko ali zelo veliko izpostavljenost nasilju⁹. Izpostavljenost nasilju v družini je neodvisna od spola žrtve, srednješolskega programa, ki ga obiskuje, in regije, v kateri živi (*ibid.*). Med oblikami nasilja, ki so jim anketirani srednješolci izpostavljeni v svoji družini, prevladuje psihično nasilje.

Glede navzočnosti nasilja v družini oziroma posredne izpostavljenosti srednješolcev nasilju v družini¹⁰ kot priče nasilja¹¹ se je izkazalo, da so kar v 46 % družin anketiranih srednješolcev opazne različne oblike nasilja. Izpostavljenost srednješolcev različnim oblikam nasilja v družini je, kot so potrdili rezultati raziskave (*ibid.*), opazna v družinah vseh socialno-ekonomskih kategorij. Srednješolci so izpostavljeni nasilju v družini ne glede na izobrazbo staršev, saj se ta pri večini oblik nasilja v družini ni pokazala kot statistično pomemben dejavnik.

V zvezi z ugotavljanjem omrežij socialne opore srednješolcev pa so pomembni predvsem rezultati o iskanju pomoči. Na vprašanje, kje bi poiskali pomoč, če bi se jim dogajalo nasilje v družini, je kar 76 % srednješolcev odgovorilo, da ne bi zaupali nikomur, drugi pa bi pomoč poiskali v sorodstvu (15 %), pri prijateljih (8 %) in samo 1 % bi jo poiskal pri drugih v socialni mreži (sosedih, trenerjih, duhovniku). Le en anketiranec v vzorcu 1087 srednješolcev bi poiskal pomoč na centru za socialno delo. Te ugotovitve še dodatno podkrepijo rezultati o dejanskem iskanju pomoči zaradi dogajanja v družini. Na vprašanje, ali so že kdaj poiskali pomoč zaradi dogajanja v družini, je pritrnilno odgovorilo samo 31 srednješolcev oziroma 2,9 %. Med temi 31 srednješolci, ki so odgovorili, da so pomoč že iskali, jih je največ iskalo pomoč pri prijateljih (8 srednješolcev) in sorodnikih (5 srednješolcev), sledi prijava na center za socialno delo (6 srednješolcev), potem pa prijava v šoli (4 srednješolci) in policiji (3 srednješolci).

Iskanja pomoči v primeru nasilja v družini torej večina mladih sploh ne načrtuje (in kot so pokazali rezultati v primeru izpostavljenosti nasilju, pomoči tudi ne išče). To kaže na več problemov. Pogosta ugotovitev raziskav (prim. McGee 1997, Grenhoot *et al.* 2005, Domiter Protner, Lavrič 2012) je tj. (ne)senzibilnost mladih za nasilje (še posebej psihično in posredno) v njihovih družinah, druge raziskave (npr. World Report on Violence against Children 2006) pa zaznavajo strah pred stigmatizacijo in posledicami prijave. Tisti, ki pa bi nasilje prijavili oziroma so ga in bi poiskali pomoč, pa bi to zadržali med sorodniki in prijatelji. To potrjuje problem prikritosti nasilja v družini¹² in ujetost nasilja v zasebnost.

Po drugi strani pa ne smemo zanemariti, da imajo ti mladi v sorodstvenih in prijateljskih mrežah oporo in s tem tudi socialni kapital, ki je, kot je že bilo omenjeno, možen varovalni dejavnik, ki povečuje odpornost mladih oziroma lajša premagovanje posledic nasilja.

Tudi raziskava o omrežjih socialne podpore prebivalstva Slovenije (Dremelj *et al.* 2004) je pokazala, da je delež sorodnikov v omrežju socialne opore največji, saj znaša v vseh starostnih skupinah (tudi pri mladih) skoraj 60 %. Socialna omrežja na sorodstveni ravni so v Sloveniji na sploh, kot kažejo tudi druge raziskave (npr. Igljč 2004, 2006, 2014, Dremelj 2003, Renner *et al.* 2008), razmeroma dobro razvita in lahko zagotavljajo podporo staršem pri skrbi za otroke. Na sorodstveni ravni pa je še zlasti pomembna in pogosta podpora (skrbstvena, materialna ...)

⁹ Ob upoštevanju, da je bilo leta 2010 v 1. in 2. letniku v slovenskih srednjih šolah 40.655 srednješolcev (Statistični urad Republike Slovenije), bi pomenilo 15 odstotkov kar 6098 srednješolcev. Zakon o preprečevanju nasilja v družini (2008) predpisuje, da mora policija o primerih nasilja v družini obvestiti centre za socialno delo. Po podatkih raziskave Murgel (2011: 165–170) pa so centri za socialno delo v Republiki Sloveniji leta 2010 obravnavali kot žrtev nasilja v družini samo 196 mladostnikov v starostni skupini med 14. in 18. letom. To potrjuje problem prikritosti izpostavljenosti mladostnikov nasilju v družini.

¹⁰ Posredno izpostavljenost srednješolcev nasilju v družini (kot priče nasilju) sem ugotavljala z vprašanji o navzočnosti pojavov nasilnih oblik vedenja v družini: prepiranje med starši, besedno poniževanje, klofute, grožnje, pretepanje, spolno nasilje. Oblikovala sem 3-stopenjsko lestvico odgovorov (»1 = tega ni v moji družini, 2 = to je redko, 3 = to je pogosto«). Vse spremenljivke iz tega sklopa smo s prekodiranjem dihotomizirali ter z uporabo faktorske analize oblikovali posebno spremenljivko »priče nasilja v družini« (Chronbachov koeficient alfa je znašal 0,641)« (*ibid.*).

¹¹ Vprašalnik za srednješolce ni ugotavljal, kateri družinski člani izvajajo nasilje (Domiter Protner 2014).

¹² Ustrezni instituciji (policiji, centru za socialno delo ali šoli) so nasilje prijavili samo 3 % anketiranih srednješolcev, ki so po ugotovitvah te raziskave izpostavljeni nasilju v družini.

starih staršev (Černigoj Sadar 2004, Humer *et al.* 2011). To se sicer v raziskavi o izpostavljenosti srednješolcev nasilju v družini (Domiter Protner 2014) ni pokazalo kot pomembno pri preprečevanju izpostavljenosti nasilju v družini. Res pa je, da tuje raziskave (npr. Martin *et al.* 2012) ugotavljajo pozitiven vpliv sorodstva na zmanjšanje pojavnosti zlorabe otrok v družini. Po drugi strani pa je možno, da je močno sorodstveno omrežje tudi dejavnik tveganja, saj lahko omogoča zaprtost nasilja v sfero zasebnosti in s tem manjše možnosti za preprečevanja nasilja, kot kaže tudi raziskava iz leta 2011 (Domiter Protner 2014).

Povprečna velikost omrežja posameznikov v Sloveniji je največja v primeru družjenja (nekaj več kot 4 osebe), sledijo pa omrežja manjše materialne opore in čustvene opore (nekoliko manjše od dva) (Dremelj *et al.* 2004). Omrežja opore torej niso velika in največje omrežje čustvene opore mladih, ki so stari med 18 in 24 let, in pglavitni vir te opore so partnerji, prijatelji in sorodniki (*ibid.*).

Prijateljsko socialno omrežje je za mlade zelo pomembno in kot kaže raziskava Dremelj in sodelavk (2004), je med vsemi starostnimi skupinami pri mladih prijateljsko omrežje socialne opore tudi največje. Zato lahko predvidevamo, da je občutek osamljenosti mladih, kljub subjektivnosti doživljanja, lahko eden izmed možnih pokazateljev slabo razvitega oziroma »nekakovostnega« prijateljskega socialnega omrežja. Tako je v raziskavi Mladina 98 (Ule *et al.* 2000 b), v kateri je sicer kar 95,8 % deklet in 93,3 % fantov navedlo, da imajo med sošolkami in sošolci tudi dobrega prijatelja, tudi kar 22 % mladih navedlo, da je zanje »osamljenost velik problem« (*ibid.*). Osamljenost mladih je posledica različnih individualnih in družbenih razlogov, a zanemariti ne smemo niti subjektivnega zaznavanja tega stanja. A glede na to, da je osamljenost pogosta posledica izpostavljenosti nasilju v družini (gl. npr. Kearney 1999, Venet *et al.* 2007), ni zanemaljivo, da se je tudi v raziskavi Mladina 98 pokazala statistično pomembna povezava z različnimi kazalniki izpostavljenosti nasilju v družini. Na primer s poniževanjem, ki ga izvajajo odrasli ($r = 0,130$; $p < 0,01$), z alkoholizmom in drugimi odvisnostmi v družini ($r = 0,223$; $p < 0,01$), s fizičnim nasiljem (pretepanjem) staršev ($r = 0,089$; $p < 0,01$) in s strahom pred starši (»Zelo se bojim svojih staršev«) ($r = 0,082$; $p < 0,01$) (Ule *et al.* 2000 b).

V raziskavi Mladina 2010 (Lavrič *et al.* 2011) je potrdilo problem osamljenosti občutno manj mladih kot v raziskavi Mladina 98 (Ule *et al.* 2000), in sicer 8 % mladih, 19,8 % pa se pri tem vprašanju ni popolnoma opredelilo, saj so na 5-stopenjski lestvici odgovorov izbrali srednjo možnost oziroma so navedli, da problem osamljenosti zanje »srednje velja«. Problem osamljenosti sta torej leta 2010 izključili dobri dve tretjini mladih; to je za to starostno skupino, kljub prevladujočem deležu, razmeroma malo. Tudi v raziskavi Mladina 2010 (Lavrič *et al.* 2011), v kateri so sicer preverjali precej manj kazalnikov nasilja kot v raziskavi Mladina 98, se je pokazala kot statistično pomembna povezava problema izkušnje mladih s fizičnim kaznovanjem v družini (»Če se nisem ustrezno obnašal/a, sem večkrat dobil/a klofuto ali sem bil deležen/na podobne telesne kazni«) in občutkom osamljenosti ($r = 0,079$; $p < 0,01$).

Sklep

Zloraba otrok in mladostnikov v družini in nasilje v družini na sploh sta problem, ki ga, kot kažejo tudi slovenske raziskave (gl. npr. Sedmak *et al.* 2006, Leskošek *et al.* 2010, Domiter Protner 2014), zelo neuspešno preprečujemo in rešujemo, saj je obseg žrtev izjemno velik. Obstoj vsakega družbenega pojava in problema in zato tudi nasilja v družini mora imeti družbeno podlago, priznavanje in opravičilo. Obravnava nasilja v družini zgolj na individualni ravni posameznih žrtev ter posameznih storilcev otežuje učinkovito reševanja te problematike na širši ravni. Preprečevanje in reševanje problema nasilja v družini sta lahko učinkovitejši samo, če ga vidimo in torej obravnavamo na vseh ravneh, od individualne do družbene, kot poudarja tudi socialno ekološki pristop, ki ga predstavljam v članku.

Problematika nasilja v družini in zlorabe otrok ter mladostnikov v družinskem okolju je zelo kompleksna, zato jo je treba nujno reševati na različnih ravneh. Pomembno se kaže odpravljanje,

zmanjševanje in reševanje dejavnikov tveganja in krepitev varovalnih dejavnikov, med katerimi ima pomembno vlogo socialni kapital otrok in mladostnikov oziroma žrtev ter tudi staršev oziroma storilcev nasilja. Socialni kapital otroka ali mladostnika v družini (na primer zaupen in varovalni odnos z enim družinskim članom) in socialni kapital zunaj družinskega okolja, na primer v soseski, šoli, lahko vplivata na odpornost otrok, ki so žrtve nasilja, kot je tudi predstavljeno v tem prispevku.

Socialni kapital je lahko varovalni dejavnik tako pri preprečevanju nasilja kot pri zmanjševanju posledic, ki jih to nasilje pušča pri otroku in mladostniku – žrtvi. Pri tem ne smemo zanemariti posebne vloge ter možnosti šole in soseske, ki ju v tem prispevku tudi opišem. Spodbudno je, da so v Sloveniji začele nastajati formalno in neformalno organizirane dejavnosti in institucije, kot so urbani vrtovi, družinski centri, različni novi mladinski centri, ki na lokalni ravni ponujajo priložnost socialnih stikov in socialne opore.

V prispevku sem že omenila na primer družinske centre. Tam so še možnosti za širjenje, možno pa je še povečati ponudbo v obstoječih družinskih centrih, lahko pa bi nastali tudi novi zunaj večjih mestnih središč. Avtorice analize ujemanja dejavnosti družinskih centrov z dejanskimi potrebami družin in staršev (Boškič *et al.* 2012) ugotavljajo, da je to ujemanje v že obstoječi ponudbi družinskih centrov precejšnje. Z vidika socialnega kapitala in razreševanja različnih problemov ter potreb staršev in družin je še posebej pomembna ugotovitev o zadovoljevanju potrebe po druženju, povezovanju in občasnem varstvu otrok v družinskih centrih (*ibid.*).

Res je, da socialni kapital ne more preprečiti nasilja, a varovalnega pomena, ki ga dokazujejo tudi različne raziskave (npr. Wilcox *et al.* 2004, Freisthler, Holmes 2012, Martin *et al.* 2012), tudi ne gre spregledati. Socialni kapital Slovencev, merjen kot raven medsebojnega zaupanja, je razmeroma majhen, še posebej v primerjavi z drugimi državami EU (Iglič 2004, 2006). Zaupanje Slovencev v institucije, še posebej politične, se je v zadnjih letih še zmanjšalo, ohranilo in še povečalo pa se je zaupanje v sorodstvene mreže (Iglič 2014).

Tudi za mlade v Sloveniji so sorodstvene in prijateljske mreže še vedno poglobilni vir čustvene opore (Dremelj *et al.* 2004, Domiter Protner 2014). To je lahko varovalni dejavnik, lahko pa se pojavi tudi problem nadaljnega prikrivanja nasilja v družini. Na splošno pa tudi za mlade ni značilna visoka stopnja zaupanja drugim oziroma velik socialni kapital. Na področju preprečevanja zlorabe otrok in mladostnikov v družini ter nasilja v družini na sploh se majhen socialni kapital otrok in drugih družinskih članov ob številnih problemih na področju preprečevanja nasilja v družini (npr. stereotipi in stališča o družini, neučinkovito izvajanje zakonodaje na področju preprečevanja nasilja v družini, prikritost nasilja v družini) lahko kaže kot še en možen problem.

Viri

- Afifi, T. (2007), Child abuse and adolescent parenting: developing a theoretical model from an ecological perspective. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 14, 3: 89–105.
- Akers, R., Krohn, M. D., Lanza Kaduce, L., Radoshevich, M. (1979), Social learning and deviant behavior: a specific test of a general theory. *American Sociological Review*, 44: 636–655.
- Belsky, J. (1980), Child maltreatment: an ecological integration. *American Psychologist*, 35, 4: 320–335.
- Bourdieu, P. (1986), The forms of capital. V: Richardson, J. (ur.), *Handbook of theory and research for the sociology of education*. Westport, CT: Greenwood (241–258).
- Boškič, R., Rakar, T., Kuhar, M., Nagode, M. (2012), Potrebe sodobnih družin in državni vidik družinskih centrov v Sloveniji. *Socialno delo*, 51, 4: 259–270.
- Briere, J. E., Jordan, C. (2009), Childhood maltreatment, intervening variables, and adult psychological difficulties in women: an overview. *Trauma, Violence & Abuse*, 10, 4: 375–388.
- Brofenbrenner, U. (1979), Reality and research in the ecology of human development. V: Gil, D. G. (ur.), *Child abuse and violence*. New York: The American Orthopsychiatric Association, AMS PRESS INC. (230–273).
- Coleman, J. S. (1988), Social capital in the creation of human capital. *The American Journal of Sociology*, 94: 95–120.

- Coulton, C. J., Crampton, D. S., Irwin, M., Spilsbury, J. C., Korbin, J. E. (2007), How neighborhoods influence child maltreatment: a review of the literature and alternative pathways. *Child Abuse & Neglect*, 31: 117–1142.
- Coulton, C. J., Korbin, J. E., Su, M. (1999), Neighborhoods and child maltreatment: a multi-level study. *Child Abuse & Neglect*, 23, 11: 1019–1040.
- Černigoj Sadar, N. (2004), Delovanje neformalnih socialnih omrežij pri zadovoljevanju potreb družin. V: Novak, M. (ur.), *Omrežja socialne opore prebivalstva Slovenije*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
- Domiter Protner, K. (2011), Vloga šole pri prepoznavanju izpostavljenosti otrok nasilju v družini. *Socialno delo*, 50, 5: 317–327.
- (2013), Socialnoekološki model preventivne dejavnosti na področju izpostavljenosti otrok in mladostnikov nasilju v družini. *Socialno delo*, 52, 4: 251–260.
- (2014), *Zloraba otrok v družini. Možnosti ukrepanja*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Domiter Protner, K., Lavrič, M. (2012), Izpostavljenost psihičnemu nasilju v družini in pripravljenost na ukrepanje med dijaki in dijakinjami slovenskih srednjih šol. *Socialna pedagogika*, 16, 1: 1–19.
- Dremelj, P. (2003), Sorodstvene vezi kot vir socialne opore posameznikov. *Družboslovne razprave*, 19, 43: 149–170.
- Dremelj, P., Kogovšek, T., Hlebec, V. (2004), Omrežja socialne opore prebivalstva Slovenije. V: Novak, M. (ur.), *Omrežja socialne opore prebivalstva Slovenije*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo (47–60).
- Edleson, J. (1997), *Children's witnessing of adult domestic violence*. Dostopno na: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.308.1330&rep=rep1&type=pdf> (1. 7. 2010).
- (2006), *Emerging responses to children exposed to domestic violence*. Dostopno na: <http://www.vawnet.org> (5. 10. 2010).
- Filipovič Hrast, M. (2009), Spremembe sosedskih odnosov kot odziv na zahteve delovnega življenja. *Teorija in praksa*, 46, 4: 484–505.
- Finkelhor, D., Ormrod, R., Turner, H., Hamby, S. L. (2005), The victimization of children and youth: a comprehensive, national survey. *Child Maltreatment*, 10, 1: 5–25.
- Freisthler, B., Holmes, M. R. (2012), Explicating the social mechanisms linking alcohol use behaviors and ecology to child maltreatment. *Journal of Sociology & Social Welfare*, 34, 4: 25–48.
- Freisthler, B., Merritt, D., LaScala, E. (2006), Understanding the ecology of child maltreatment: a review of the literature and directions for future research. *Child Maltreatment*, 11, 3: 263–280.
- Freistadt, J., Strohchein, L. (2013), Family structure differences in family functioning: interactive effects of social capital and family structure. *Journal of Family Issues*, 34: 952–974.
- Galea, S., Karpati, A., Kennedy, B. (2002), Social capital and violence in the United States, 1974–1993. *Social Science & Medicine*, 55: 1373–1383.
- Garbarino, J. (1977), The human ecology of child maltreatment: a conceptual model for research. *Journal of Marriage and the Family*, 39, 4: 721–735.
- Ghate, D. (2000), Family violence and violence against children. *Children & Society*, 4: 395–403.
- Gelles, R. J., Cavanaugh, M. M. (2005), Violence, abuse, and neglect in families and intimate relationships. V: McKenry, P. C., Price, S. J. (ur.), *Families and change: coping with stressful events and transitions*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Goodman, G. S., Quas, J. A., Ogle, C. (2010), Child maltreatment and memory. *Annual Review of Psychology*, 61: 325–351.
- Greenhoot, A. F., McCloskey, L., Glisky, E. (2005), A longitudinal study of adolescent's recollections of family violence. *Applied Cognitive Psychology*, 19, 6: 719–743.
- Guterman, N. B. (2004), Advancing prevention research on child abuse, youth violence, and domestic violence: emerging strategies and issues. *Journal of Interpersonal Violence*, 19: 299–321.
- Holt, S., Buckley, H., Whelan, S. (2008), The impact of exposure to domestic violence on children and young people: a review of the literature. *Child Abuse & Neglect*, 32: 797–810.
- Humer, Ž., Švab, A., Žakelj, T. (2011), Družinski centri kot odgovor na spremenjene značilnosti in zahteve družinskega življenja. *Teorija in praksa*, 48, 2: 454–472.

- Iglič, H. (2004), Dejavniki nizke stopnje zaupanja v Sloveniji. *Družboslovne razprave*, 46–47: 149–175.
- (2006), Socialni kapital kot razvojni izziv slovenske družbe. V: Toš, N. (ur.), *Pogledi na reforme. Družboslovne refleksije na predlog reform Slovenija 2005–2006*. Ljubljana: Znanstvena knjižnica FDV (157–170).
- (2014), The crumbling or strengthening of social capital? The economic crisis' impact on social networks and interpersonal trust in Slovenia. *Družboslovne razprave*, 30, 77: 7–26.
- Jaffe, S. R., Caspi, A., Moffitt, T. E., Polo-Tomas, M., Taylor, A. (2007), Individual, family, and neighborhood factors distinguish resilient from non-resilient maltreated children: a cumulative stressors model. *Child Abuse & Neglect*, 31, 3: 231–253.
- Juby, C. (2005), *Using a structural equation model to examine child maltreatment potential across ecological systems in a population of families in poverty: dissertation*. Arlington: The University of Texas.
- Kaufman, J., Zigler, E. (1987), Do abused children become abusive parents? *American Journal of Orthopsychiatry*, 57, 2: 186–92.
- Kearney, M. (1999), The role of teachers in helping children of domestic violence. *Childhood Education*, 75, 5: 290–296.
- Kim, S. B. (2004), *Neighborhood effects on the etiology of child maltreatment: a multilevel study: dissertation*. Austin: The University of Texas.
- Kitzmann, K., Gaylord, N. K., Holt, A. R., Kenny, E. D. (2003), Child witnesses to domestic violence: a meta-analytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71, 2: 339–352.
- Klika, B. J., Herrenkohl, T. I. (2013), A review of developmental research on resilience in maltreated children. *Trauma Violence Abuse*, 3, 14: 222–234.
- Kuhar, M., Žakelj, T., Razpotnik, Š. (2011), Pregled delovanja družinskih centrov v izbranih evropskih državah in okviri razvoja družinskih centrov v Sloveniji. *Teorija in praksa*, 48, 2: 433–453.
- Lavrič, M., Flere, S., Tavčar-Krajnc, M., Klajnsšek, R., Musil, B., Naterer, A., Kirbiš, A. D. (2011), *Mladina 2010: družbeni profil mladih v Sloveniji*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Arhiv družboslovnih podatkov.
- Leskošek, V., Urek, M., Zaviršek, D. (2010), *Nacionalna raziskava o nasilju v zasebni sferi in v partnerskih odnosih. Končno poročilo 1. faze raziskovalnega projekta*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo.
- Lin, N. (1999), Building a Network Theory of Social Capital. *Connections*. (22) 1: 28–51.
- Little, L., Kaufman Kantor, G. (2002), Using ecological theory to understand intimate partner violence and child maltreatment. *Journal of Community Health Nursing*, 19, 3: 131–145.
- Luthar, S. S., Cicchetti, D., Becker, B. (2000), The construct of resilience: a critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71, 3: 543–562.
- Martin, A., Gardner, M., Brooks-Gunn, J. (2012), The mediated and moderated effects of family support on child maltreatment. *Journal of Family Issues*, 7, 33: 920–941.
- Masten, A. S., Obradović, J. (2006), Competence and resilience in development. *Annals New York Academy of Science*, 1094: 13–17.
- McGee, C. (1997), Children's experience of domestic violence. *Child and Family Social Work*, 2: 13–23.
- Mejia, R., Kliwer, W., Williams, L. (2006), Domestic violence exposure in Colombian adolescents: pathways to violent and prosocial behavior. *Journal of Traumatic Stress*, 19, 2: 257–267.
- Mikuš Kos, A. (1996), Psihosocialni vidiki trpinčenja otrok. V: Satler, A. (ur.), *Trpinčen otrok: kako prepoznati in preprečevati fizično in duševno trpinčenje otrok*. Ljubljana: Meridiana.
- Mlinar, Z. (2008), *Življenjsko okolje v globalni informacijski dobi. 1. knjiga. Prostorsko-časovna organizacija bivanja: raziskovanje na Koprskem in v svetu*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Molnar, B. E., Buka, S. L., Brennan, R. T., Holton, J. K., Earls, F. (2003), A multilevel study of neighborhoods and parent to child physical aggression: results from the project on human development in Chicago neighborhoods. *Child Maltreatment*, 8, 2: 84–97.
- Murgel, S. (2011), Delo centrov za socialno delo na področju preprečevanja nasilja v družini. V: Filipčič, K. (ur.), *Delo institucij pri obravnavanju nasilja v družini. Pojavnost nasilja in odzivnost na nasilje v zasebni sferi in partnerskih odnosih*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.
- Novak, M. (ur.) (2004), *Omrežja socialne opore prebivalstva Slovenije*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo.
- O'Keefe, M. (1996), The differential effect of family violence on adolescent adjustment. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 13, 1: 51–68.

- Putnam, R. D. (1995), Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy*, 1: 66–78.
- Rener, T., Humer, Ž., Žakelj, T., Vezovnik, A., Švab, A. (2008), *Novo očetovstvo v Sloveniji* (Knjižna zbirka Psihologija vsakdanjega življenja). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Sampson, R. J., Morenoff, J. D., Gannon-Rowley, T. (2002), Assessing "neighborhood effect": social processes and new directions in research. *Annual Review of Sociology*, 28: 443–478.
- Sedmak, M., Kralj, A., Simčič, B., Medarič, Z. (2006), *Nasilje v družinah v Sloveniji. Rezultati raziskave*. Koper: Univerza na Primorskem. Znanstveno-raziskovalno središče Koper.
- Straus, M. A., Savage, S. (2005), Neglectful behavior by parents in the life history of university students in 17 countries and its relation to violence against dating partners. *Child Maltreatment*, 10, 2: 124–135.
- Tajima, E. A. (2002), Risk factors for violence against children: comparing homes with and without wife abuse. *Journal of Interpersonal Violence*, 17, 2: 1450–1477.
- Ule, M., Rener, T., Mencin Čeplak, M., Tivadar, B. (2000 a), *Socialna ranljivost mladih*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad RS za mladino, Aristej.
- Ule, M., Rener T., Mencin Čeplak, M., Tivadar, B. (2000 b), *Mladina '98: socialna ranljivost mladih [datoteka podatkov]*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov.
- Urbanc, K. (2002), *Emocionalno nasilje u obitelji adolescenta*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Studijski centar socialnog rada.
- United Nations (2006), *Rights of the child. General Assembly Secretary – General*. Dostopno na: http://www.unicef.org/violencestudy/reports/SG_violencestudy_en.pdf (11. 3. 2010).
- Venet, M., J.-F., B., Gosselin, C., Capuano, F. (2007), Attachment representations in a sample of neglected preschool-age children. *School Psychology International Copyright*, 28, 3: 264–293.
- Wilcox, D. T., Richards, F., O'Keefe, Z. C. (2004), Resilience and risk factors associated with experiencing childhood sexual abuse. *Child Abuse Review*, 13: 338–352.
- Wolfe, D. A. (1999), *Child abuse: implications for child development and psychopathology*. Thousand Oaks, London, New Delhi: SAGE Publication.
- World Report on Violence against Children (2006). *An end to violence against children*. Dostopno na: <http://www.unicef.org/violencestudy/reports.html> (1. 3. 2010).
- Xu, X., Tung, Y.-Y., Dunaway, G. R. (2000), Cultural, human, and social as determinants of corporal punishment: toward an integrated theoretical model. *Journal of Interpersonal Violence*, 15: 603–630.
- Zakon o preprečevanju nasilja v družini (2008). *Ur. l. RS*, št. 16/2008.
- Zolotor, A. J., Runyan, D. K. (2006), Social capital, family violence, and neglect. *Pediatric*, 117: 1124–1131.